

УДК 711.01

к.арх., доцент Яценко В.О.,
Київський національний університет будівництва і архітектури

ГРУПОВА СИСТЕМА НАСЕЛЕНИХ МІСЦЬ, ЕВОЛЮЦІЯ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ

Розглянуто формування поняття терміну «групова система розселення», наведено концептуальні пропозиції архітекторів з позиції освоєння території як окремого виду містобудівної науково-проектної документації.

Ключові слова: групова система розселення, мережа розселення, концепція, містобудівне проектування, агломерація, місто, село.

«... коли кожний повіт, кожний край, кожна держава складається з громад – сільських та міських, то все одно перша й найголовніша задача тих, що управляють державою, краями, повітами, повинна би бути така, щоб добре упорядковувати і мудрими правами якнайліпше забезпечити ту найменшу, але основну одиницю. Бо коли громада зле упорядкована, бідна, темна і сама в собі розлазиться, то очевидно, що й увесь побудований на ній порядок повітовий, крайовий і державний не може бути тривалим».

І. Франко [1]

Розміщення людей на певній території називається розселенням.

Форми розселення населення постійно ускладнюються, стають відображенням відповідних змін в суспільстві, управлінні, відносинах у ході розвитку самого суспільства від перших міст-держав Єгипту до сучасних мегаполісів.

Існує два поняття «система» і «мережа», які досить часто підміняють одне одним, що є значною помилкою, особливо в містобудівній сфері.

Мережа розселення – є вся сукупність поселень в межах визначеної території: району, області, держави.

Системою розселення або системою поселень слід називати територіальне поєднання поселень за спільними функціями або взаємозамінними функціями необхідними для повноцінного розвитку виробництва і соціальної сфери.

Система змін адміністративно-територіального устрою в формі територіальних громад, є не що інше як початкова стадія перетворення

існуючої мережі населених місць в групові системи розселення. Процес, який полягає в вивченні існуючої мережі з позиції можливостей перспективного розвитку, виходячи з їх природного, економічного, соціального потенціалу на принципах взаємодоповнення та спільної організації.

Концепція групової системи населених міст запропонована в містобудівній науці в результаті усвідомлення необхідності переходу від автономного розвитку міст до їх взаємопов'язаного формування. До початку 80-х років ХХ століття спроба розглядати розвиток міст в територіальних системах неодноразово виникала в різних країнах, в роботах різних спеціалістів. Це і взаємозалежність поселень у Говарда, спроби районування територій з виділенням головних систем формуючих міст в Німеччині, Франції, Англії, районування та побудова каркасу поселень в перших проектах районного планування в Україні та інші.

На початку 80-х років ХХ століття групова система населених місць розглядається як новий етап містобудівного проектування. Етап спроби пошуку поєднання задач районного планування і генеральних планів поселень. Досвід проектних та науково-теоретичних робіт як у проектах районних планувань так і генеральних планів показав необхідність розробки комплексу задач поєднання їх в новому виді проектних робіт.

Виникла також необхідність розробки нових методичних прийомів проектування групових систем населених місць, враховуючи регіональні умови, природно-ландшафтні властивості територій, народно-господарчих передумов подальшого розвитку.

Групова система населених місць розглядається як найбільш прогресивна форма перспективного розселення, хоч в неї зберігається територіально-груповою формою організації виробництва, яка закономірна і для міських агломерацій. [2] Однак, як зазначає автор, на відміну від них, групова система населених місць розглядається як функціонально і планувально цілісне утворення. Автор має на увазі суттєву різницю між груповою системою населених місць де задіяні всі види територій як в межах поселень так і міжселенні території на відміну від особливостей агломерацій в яких головну роль відіграють зв'язки урбанізованих територій міст.

В агломераціях крім цього значний розвиток отримують нераціональні трудові і соціально-побутові зв'язки, причиною яких є незбалансованість місць праці і розселення, відставання системи обслуговування в населених пунктах зовнішньої зони агломерації.

Інтенсивний економічний розвиток спричинив в 70-80 –х роках появу нових міст і формування навколо нових поселень, які утворювали системи розселення, але в межах функціональної залежності.

В наукових розробках увага акцентувалась на вирішенні в основному, містобудівних, структурно-планувальних питань, а соціальні економічні і інші аспекти розглядались як чинники для вирішення містобудівних задач.

Виникає необхідність конкретизувати загальну концепцію групових систем розселення. Регіональні умови економічного розвитку диктують свої вимоги формування.

В Україні в цей час особливого значення набувають розробки інституту УкрНДП містобудування, які очолював І.О.Фомін.

Однією з важливих робіт стає розробка Дніпропетровської ГСНМ. Головною задачею було виявлення потенційних можливостей формування групових систем населених місць, виходячи з їх територіальних можливостей і регіональних вимог. Рис. 1.

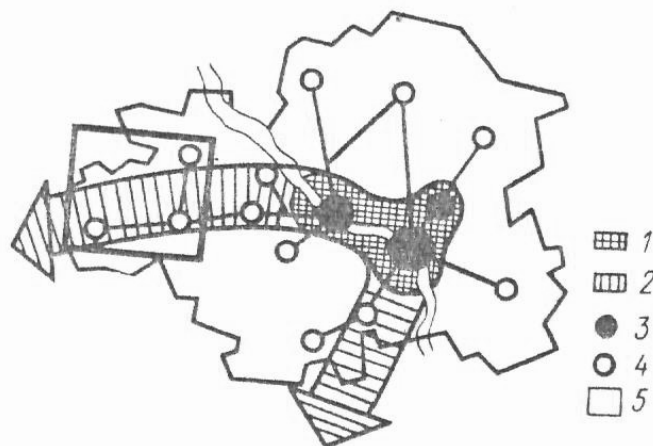

Рис. 1. Схема планувальної структури Дніпропетровської групової системи населених місць (І.О.Фомін)

1 – урбанізоване ядро; 2 – урбанізована вісь; 3 – міста-центри; 4 – місцеві центри;
5 – зони розміщення нового будівництва

Таке поєднання розвело в різні боки ряд наукових досліджень, які починають ставати об'єктом економістів, географів, соціологів, демографів, політиків і тільки як кінцева стадія містобудівників і архітекторів, які старались створити загальну інформативну базу, яка закладалась в основі обласних і районних проектів регіонального планування та Генеральній схемі розселення України.

Ряд спеціалістів вважали, що стрибок в розвитку міських поселень при якому негативні наслідки переважають позитивні, веде до процесу агломерування, територіальному зростанню, суспільній урбанізації.

Неупорядкованість агломерацій вважалася основною причиною їх реконструкції і переведення в планово-регульовані системи розселення.

Більшість спеціалістів схилилась до стратегії розробки стратегічних пропозицій формування агломерацій як нового типу містобудівної проектної та наукової діяльності.

Проте існували проблемні задачі і для одних і для інших, а саме:

- визначення меж агломерацій чи систем;
- формування інженерно-транспортної системи;
- врахування природно-ландшафтних умов при формуванні планувальної структури;
- стримування зростання міст-центрів;
- екологічне покращення середовища.

Важливим прикладом міг би стати досвід зарубіжних країн де застосовується поняття взаємоузгодженої групи сільських населених місць, які в свою чергу є складовою груп вищого рангу. Місцеві групи сільських населених місць разом з АПК утворюють малі системи розселення – групи взаємопов'язаних сільських поселень навколо одного або кількох малих міст з радіусом розселення 30-40 км. [3] Радіус розселення в даному випадку є зоною сумісної діяльності групи.

В теорії і практиці містобудування визначено три типи малих систем розселення: районні, міжгосподарські, господарські. [4] Рис. 2.

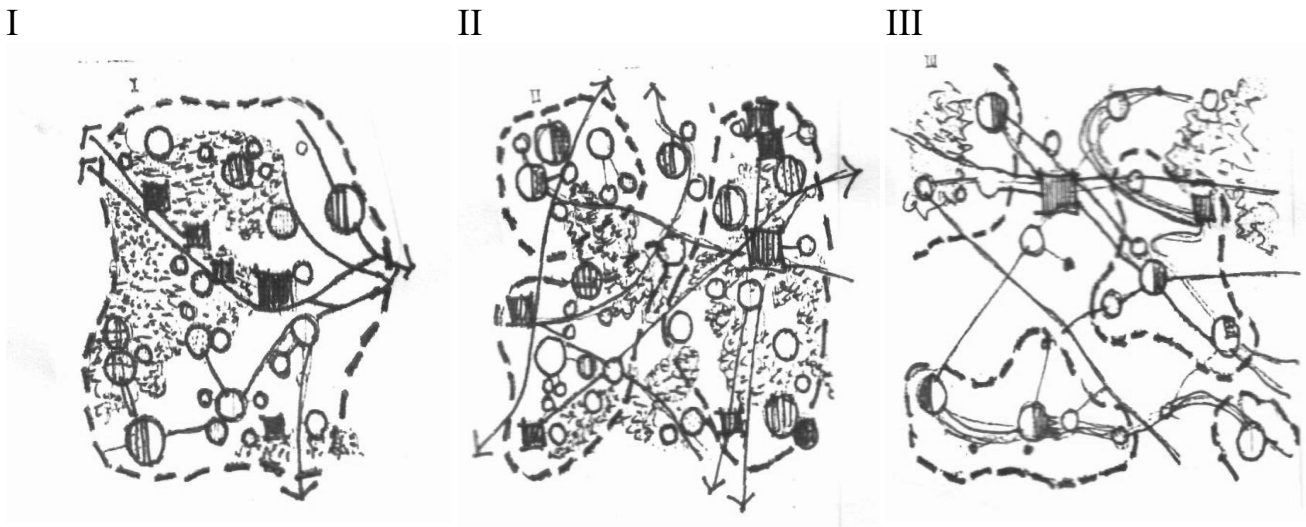

Рис. 2. Типи малих систем розселення:
I районні; II міжгосподарські; III господарські

Малі системи розселення як прототип групових систем локального рівня формують ієрархічну структуру розселення регіональних систем.

Тімохін В.О. розглядає групові системи трьох типів: малі, середні і великі, які в свою чергу формуються з місцевих систем. Рис. 3.

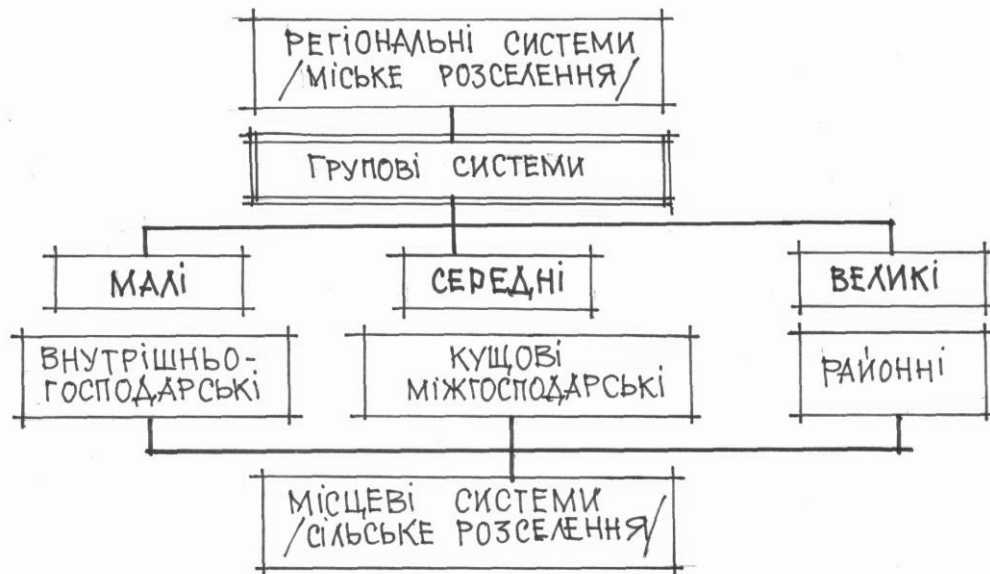

Рис. 3. Регіональні та місцеві системи розселення (Тімохін В.О.)

Розглядаючи формування групових систем населених місць в Україні Фомін І.О. виділяє важливий фактор, який полягає в не фіксованості меж групових систем, а інтенсивний процес агломерування міст як більш високий рівень їх, що володіє всіма системними признаками.

Головним з них вважає функціональну цілісність, обумовлену розвиненими міжселенними зв'язками, що дає право рахувати ці території елементами ієрархічної системи розселення.

Зміни адміністративного устрою вносять свої корективи в порядок важливості формування ієрархії побудови регіональних систем. Форма самоуправління локальних групових систем ставить головним не виробничі зв'язки, а саме систему управління, яка формує умови виходячи з потреб і можливостей територіальної громади, як стверджував М.Драгоманов – «суспільно-політичний лад країни будується «знизу-догори» - «громадянин-громада-волесть-повіт-область-держава».

Повертаючись до становлення поняття «групова система» саме з позиції містобудування, важливим стали дослідження Київської ГСНМ та її структурних елементів – груп приміських населених місць. Запропонована система поясного зонування дозволила на підставі соціально-економічного та демографічного прогнозів і комплексної оцінки територій розробити варіанти збалансованого перерозподілу пріоритетів розвитку Київської ГСНМ на локальному і регіональному рівні. [5] Визначені головні напрямки розвитку міста та перспективність ряду малих і середніх міст.

В роботі О.Куца розглядаються типічні групові форми розміщення приміських поселень з неупорядкованою функціонально-планувальною структурою. [6] Рис. 4.

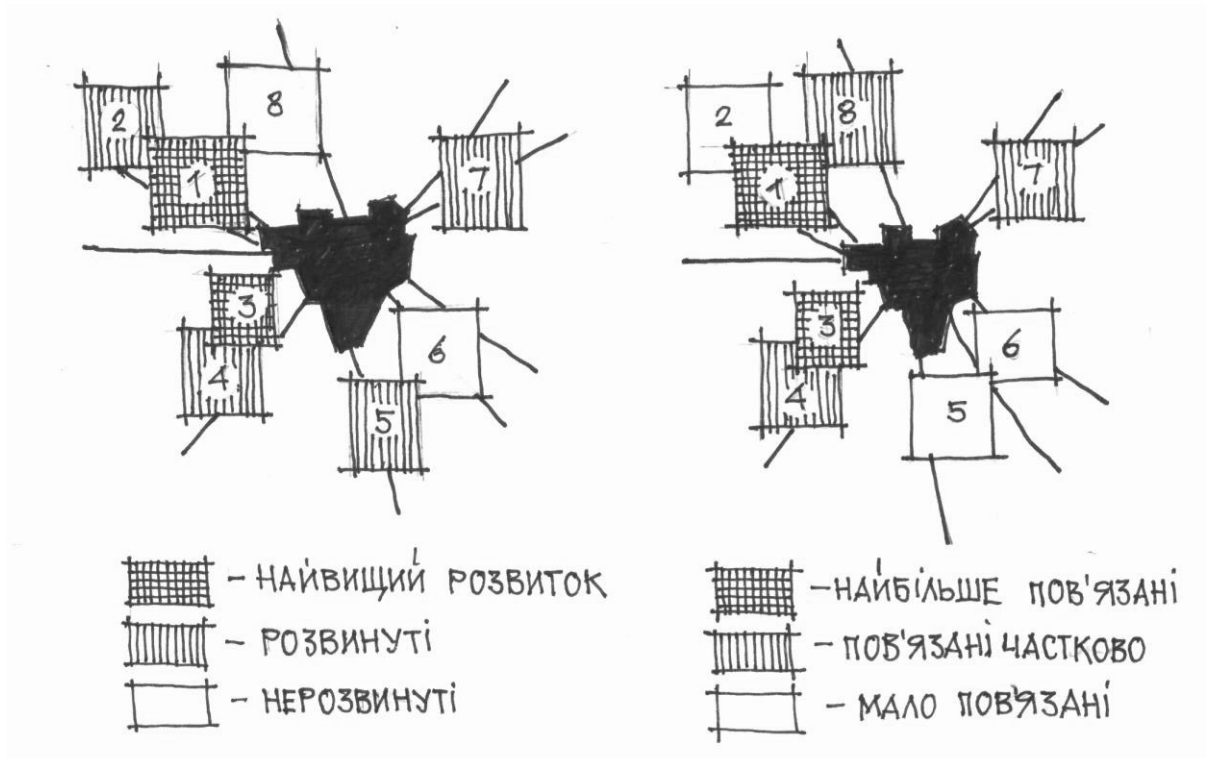

Рис. 4. Оцінка груп приміських населених місць в структурі міської Київської агломерації (Куца О.)

1 – Ірпінська; 2 – Бородянська; 3 – Боярська; 4 – Васильківська; 5 – Обухівська;
6 – Бориспільська; 7 – Броварська; 8 - Вишгородська

Вплив великого міста вимагає розглядати комплексно їх архітектурно-планувальну структуру. Групові форми розселення приміської зони великих міст не як самостійні елементи розселення, а як взаємозалежні від агломераційних властивостей великого міста, що підтверджує необхідність планувальних перетворень їх в перспективні системи населених міст (групові системи локального рівня).

В роботі Куца О. такі системи розглядаються як «групи приміських поселень» (ГПП), як об'єкти наукового аналізу і містобудівного проектування, запропонована методика їх класифікації за двома багатомірними параметрами: розвиненості і взаємозв'язку з центральним містом.

Так для Київської міської агломерації виділено 8 ГПП.

Розроблена методика дозволила перейти від роздрібленої мережі поселень до нової форми організації розселення в приміській зоні об'єднаних планувальних комплексів – групових систем розселення в структурі міської агломерації.

Інтенсифікація виробничих процесів, розвиток нових технологій, який вимагає саме концентрації в великих містах в ХХ столітті створює тенденцію саме агломерування територій. Це якраз та ситуація коли за допомогою тісних і взаємозалежних виробничих зв'язків міста інтенсивно притягуються і території підлягають активному процесу урбанізації. Таким прикладом може слугувати ситуація Донбасу, коли за 100 років відстань між містами зменшилась з 80 км до 15 км. [2] Саме такий процес змусив спеціалістів в сфері регіонального планування особливу увагу звернути на процеси агломерування поселень, вбачаючи в процесі перспективу розвитку.

Проте, економічний розвиток і пріоритет саме процесів агломерування спричинив нову проблему – екологічну та негативний руйнівний вплив на природу. Системність економічно-виробнича, як головна, набагато випереджала соціальну, а саме обслуговування, відпочинок, відновлення природних ресурсів, розробку стратегії збереження культурної спадщини. Ще одним з негараздів був постійний наступ на природні ресурси та сільськогосподарські території, які змушені і сьогодні йти на уступки процесам субурбанізації, випадкових виробництв, незапланованих звалищ та комунальних зон.

Ситуація, яка характеризується створенням хаотичної мережі різнофункціональних територій призвела до висновку, що процес агломерування міст не є панацеєю особливо для такої аграрної країни як Україна.

Найбільш розумним мабуть є організація територіальної діяльності у вигляді територіальних громад, які діють у формі групових систем об'єднаних на цілій системі умов і правил. І саме розробка стратегічної парадигми для кожної системи в поєднанні загальних вимог регіонального планування і Генеральної схеми розселення є головним завданням сьогоденної містобудівної науки. Така стратегія можлива тільки при поєднанні трьох основних аспектів, результатів (інформації), моніторингу всіх рівнів регіонального планування, адміністративному управлінні, що базується на твердій законодавчій та нормативній базі та системі формування кадрів здатних організувати і здійснювати всі процеси (навчання і наука).

Територіальна громада як групова система населених місць локального рівня має орган управління, який є головним при вирішенні внутрішнього стану своєї системи, визначає проблеми, задачі, шляхи їх вирішення не підпорядковуючись, а узгоджуючи з загальною системою.

Локальна система має здатність прогнозувати і оцінювати можливі наслідки стратегії розвитку, тактики управління, приймати рішення з усвідомленням ризиків по результатах своєї діяльності.

Сьогодні на етапі реформування системи державного управління система управління територіями малоефективна. Держава за останні 30 років практично не займалась комплексним економічним, соціальним і містобудівним розвитком територій. Ставлення до містобудівної діяльності як постфактуму для латання промахів в питаннях територіального планування призвела до майже колапсу функціонування зонування. Багаторічна боротьба за утворення різноманітних схем присвоєння землі призвела до втрати контролю державою над самим процесом і унеможливила створення правильної концепції майбутнього формування системи розселення розвитку, а не самознищення.

Сьогодні все більше стає очевидним, що без економічного і соціального планування, без містобудівного проектування які визначають мету продуманої діяльності суспільства і держави сучасна Україна існувати не зможе. [7]

Нова спроба скинути всі проблеми бездарного керівництва на нову форму суспільних територіальних і економічних відносин на територіальні громади, можливо дасть шанс вийти з складної ситуації, за умови дійсно поваги до суспільної думки та бажання змін.

А територіальна громада як власник матеріальних і природних ресурсів зможе зорганізуватись в групову систему населених місць, яка буде об'єктом містобудівного проектування як елемент системи розселення всієї держави.

Сьогодні вже зрозуміло, що тільки використання інструментів районного планування дасть можливість провести ефективно і правильно адміністративно-територіальні перетворення, сформувати межі групових систем розселення (територіальних громад) за методиками напрацьованими як вітчизняними так і зарубіжними архітекторами в сфері раціонального використання об'єктів виробничої, комунальної, соціальної і природної інфраструктури територій.

А сучасний комплекс проектних робіт з регіонального планування на думку Дьоміна М.М. має формуватись з слідуєчих стадій робіт: [7]

- Генеральна схема планування території держави;
- Міжрегіональні (міжобласні) схеми планування території;
- Регіональні (обласні) схеми планувальних територій;
- Міжрайонні схеми території;
- Проекти планування приміських зон;
- Проекти планування території сільських адмінрайонів;
- Проекти планування території територіальних громад. М 1:1000, 1:5000, 1:2000.

Новим етапом проектної містобудівної документації є розробка пропозицій по організації територій, функціональному зонуванню, інженерному забезпеченні, охороні довкілля групової системи населених місць локального рівня – територіальних громад.

Проекти мають виконуватись на єдиній методологічній основі, єдиній інформаційній базі отриманій в процесі моніторингу територій на всіх рівнях і в рамках спільної державної концепції розвитку, а не виживання і розпушування проблем.

Список літератури

1. Франко І. Що таке громада і чим вона повинна бути? // Збір. творів: у 50 т. – К.: 1985, Т.44, кн. 1.
2. Смоляр И.М., Бучев Л.Ф. Опыт экспериментальной разработки групповых систем населенных мест в различных природных и экономических условиях. Сб. научных трудов ЦНИИПградостроительства. М., 1982.
3. Тімохін В.О. Основи містобудування. Навч. посібник. – К.: 1996. – 216 с.
4. Владимиров В.В., Фомин И.А. Основы районной планировки. – М.: Высш. шк., 1995. – 224 с.
5. Фомин И.А. Формирование групповых систем населенных мест в УССР. Сб. науч. трудов ЦНИИПградостроительства. – М., 1982.
6. Куц О.Н. Функционально-планировочная организация групп пригородных поселений в структуре крупной городской агломерации (на примере Киевской городской агломерации). Автореф. дис. на стиск. уч. ст. канд. арх. – Киев. – 1989.
7. Демин Н.М. Районная планировка в Украине. Сорок лет спустя. Зб. наук. праць «Досвід та перспективи розвитку міст України», №29. Регіональні дослідження в містобудуванні. - Київ, Логос, 2015.

Аннотация

В статье рассмотрено формирование понятия термина «групповая система расселения», приведены концептуальные предложения архитекторов с позиции освоения территории в качестве отдельного вида градостроительной научно-проектной документации.

Ключевые слова: групповая система расселения, сеть расселения, концепция, градостроительное проектирование, агломерация, город, село.

Abstract

In the article the formation of the concept of the term "group settlement system" are conceptual proposals of architects from the perspective of development in a particular type of urban development of scientific and project documentation.

Keywords: group settlement system, settlement network, concept, urban planning, metropolitan area, city, village.